

STRATEGISKT HANDLANDE FÖR BÄSTA RESULTAT

Att handla strategiskt i politiken anses ofta förkastligt, men det kan ibland vara något önskvärt. Genom att avstå från det som spontant förefaller mest tilltalande kan man på sikt uppnå något bättre. **Svensk politik uppvisar både exempel på när strategiskt handlande har gett önskvärda resultat för aktörerna och när det lett till något som ingen av de ansvariga ville ha. Inför årets riksdagsval är förutsättningarna för strategiskt handlade förändrade, eftersom tvåblockssystemet har ersatts av ett treblockssystem.**

Leif Lewin

STRATEGISKT HANDLANDE i politiken uppfattas i allmänhet antingen som något förkastligt eller som något nödvändigt ont. I denna artikel ska jag argumentera för ett tredje betraktelsesätt: att det ibland kan vara något *önskvärt* att politikerna ägnar sig åt strategiskt handlande.

Det som skiljer det mänskliga handlandet från den biologiska utvecklingen är att människan kan säga ja till ofördelaktiga förändringar och nej till fördelaktiga. Med andra ord kan hon genom strategiskt handlande avstå från det som spontant förefaller mest tilltalande för att på sikt uppnå något ännu bättre. Det är en insikt som utvecklats av statsvetenskapliga klassiker alltifrån Machiavellis lära om vikten av att "avvakta det rätta tillfället" till Lenins marning till "kampen mot det spontana".

Låt oss tänka oss tre alternativ a, b, c, varvid c är bättre än b och b är bättre än a. Vi låter först dessa alternativ beskriva ett biologiskt fenomen som till exempel tre varianter av ett protein. Vi antar vidare att det är möjligt att gå från a till b och från a till c i ett steg, däremot inte från b till c. Det naturliga urvalet i naturen kommer då att godta den mutation, som går från a till b, om den inträffar först, utan att ge sig tid att vänta på den bättre förändringen från a till c. Steget från a till b kommer därigenom att ödelägga möjligheten att nå det optimala. Om a, b, och c däremot representerar handlingsalternativ i politiken, är det möjligt att uppnå det bästa tack vare politikernas förmåga att kalkylera strategiskt och avstå från att göra förbättringen till b i väntan på den ännu större vinst det innebär att uppnå c.

Låt mig ta ett exempel från modern svensk politik för att konkretisera resonemanget: planhushållningsdebatten under efterkrigstiden. Inom det socialdemokratiska partiet hade man under 40-talet stora förväntningar på vad som skulle följa efter freden. Arbetarrörelsen stod inför en "skördetid", när partiet skulle fortsätta att förverkliga välfärdspolitiken. Början hade gjorts genom 30-talets nya ekonomiska politik. Inspirerade av Marx underkon-

”Det program, som socialdemokraterna nu lanserade, skulle visa sig ännu mera kontroversiellt än 30-talspolitiken. Då hade den nya arbetslöshetspolitiken gett staten ett instrument att föra landet ur krisen.”

sumtionsteori hade socialdemokraterna då gått in för en expansionistisk arbetslöshetspolitik, som gav staten en vidgad roll i det ekonomiska livet, utan att man på gammaldags sätt behövde tillgripa några förstatliganden.

De borgerliga hade opponerat men nu, vid krigsslutet, skedde en märklig åsiktsförändring, sammanhängande med att de

borgerliga partierna fick nya ledare: de borgerliga accepterade nu att staten fick det överordnade ansvaret för sysselsättningspolitiken. Det kunde alltså se ut som om 30-talets hårda partipolitiska motsättningar var över. Men så blev inte fallet. Det program, som socialdemokraterna nu lanserade, skulle visa sig ännu mera kontroversiellt än 30-talspolitiken. Då hade den nya arbetslöshetspolitiken gett staten ett instrument att föra landet ur krisen. Nu gällde det enligt socialdemokratiskt uppfattning att se till att det över huvud taget inte uppstod någon kris, att näringslivet gick för "full maskin". Det var en stor utmaning, eftersom en efterkrigsdepression var att vänta. I Arbetarrörelsens efterkrigsprogram formulerades ambitiösa planer på en inventering av läget bransch för bransch. Om det privata näringslivet klarade av att hålla upp full sysselsättning skulle det lämnas i fred, annars förestod en långtgående rationalisering under statlig ledning, där socialisering inte var utesluten, men numera alltså inte utgjorde en huvudprincip.

Aldrig tidigare hade de borgerliga upplevt ett sådant hot. Det var så mycket mera påtagligt, som socialdemokraterna hade en riksdagsmajoritet för sina förslag. Vad kunde de göra för att avvärja ett sådant angrepp? De borgerliga ställde den grundläggande frågan om vad som över huvud taget är statens uppgift och svarade med att förneka att statsmakterna hade rätt att fatta beslut av det slag som socialdemokraterna planerade. Den privata äganderätten var en princip, som ingen – inte ens en riksdagsmajoritet – fick kränka.

De borgerliga insåg att socialdemokraterna aldrig skulle gå med på sådan återhållsamhet. Därför måste man övertyga väljarna. Med stora anslag från näringslivet ordnades en formidabel kampanj, av statsminister Per Albin Hansson döpt till "planhushållningsmotståndet" ("PHM"), mot socialdemokraternas efterkrigsplaner. Samtidigt fördes en fullödig idédebatt om "frihet eller socialism"; med den ekonomiska friheten skulle också den politiska friheten gå under; socialdemokraternas planer utgjorde *Vägen till trældom*, för att citera titeln på Hayeks flitigt återopade stridsskrift. I fyra års tid, från publiceringen av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram år 1944 till riksdagsvalet 1948, satte denna planhushållningsstrid sin prägel på svensk politik.

Valresultatet 1948 blev något av en västgötaklimax. Trots stridens hetta blev de partipolitiska förskjutningarna obetydliga. Socialdemokraterna satt kvar vid regeringsmakten. Partierna fann anledning att ompröva sina ståndpunkter. Med Wigforss ord fördes "mildare luft" in i det politiska klimatet. Socialdemokraterna insåg att de kalkylerat fel genom att underskatta de borgerliga och näringslivet, både deras ekonomiska styrka att möta fredsproblemen – det blev ingen efterkrigsdepression – och deras politiska stridsförmåga. De borgerliga och näringslivet insåg å sin sida att de också kalkylerat fel. De hade varit säkra på att vinna valet och *Dagens Nyheter* råkade till och med förivra sig och publicerade felaktigt nyheten om socialdemokraternas förlust av regeringsmakten. Socialdemokraterna hade haft styrka att rida ut stormen.

Nu beslöt man därför att börja samarbeta. Socialdemokraterna lade sina bransch-rationaliseringstankar åt sidan, inrättade den så kallade torsdagsklubben för en diskussion om ekonomiska frågor mellan regeringen, förvaltningen och näringslivet samt tillsatte ett par näringsvänliga utredningar. De borgerliga lade ner PHM-propagandan och omvandlade stridsfonderna till ett forskningsinstitut, som skulle arbeta på ett mera seriöst sätt: SNS, Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

I spelteoretiska termer hade de hårda motsättningarna under planhushållningsstriden resulterat i en situation, som kan beskrivas som ett "Fångarnas dilemma" (vänstra delen av figur 1); nyttovärdena i figuren har rekonstruerats från aktörernas rangordning av sina preferenser. Om båda parter framhårdade med sina program, var det risk för att detta skulle leda till investeringsstrejk, kapitalflykt och ekonomisk kris (nedre högra rutan). Om den ene framhårdade och den andre gav efter, skulle det innebära en triumf för den förre och

Figur 1.

Planhushållningsstriden omvandlades från ett "Fångarnas dilemma" till ett "Solidaritetsspel".

		B		B	
		ge efter	framhärda	ge efter	framhärda
S	ge efter	3, 3	1, 4	4, 4	1, 3
	framhärda	4, 1	2, 2	3, 1	2, 2

ett nederlag för den senare. Men om båda kompromissade, uppnåddes det näst bästa alternativet för båda (övre vänstra rutan). Detta var just vad som skedde efter valet, när partierna omprövade sina ståndpunkter och "kompromissen" uppgraderades till bästa alternativ för båda: "Fångarnas dilemma" omvandlades till ett "Solidaritetsspel" (högre delen av figur 1).

I en eftervalsledare, "Näringslivet och vi", i socialdemokratiska idétidskriften *Tiden* ställdes frågan hur man skulle "få till stånd det goda samarbetet mellan staten och näringslivet, som alla talar om som behövligt". Att framhärda och vara "strong" förutsatte en tro på total framgång. Saknas den, skulle strategin "allt eller intet" bara leda till svårigheter för alla och framkalla regleringsingrepp av ett slag som ingen ville ha. Näringslivet omprövade nu uppenbarligen sin strategi. "Det bör medges och vara lika klart, att vi i vårt läger inte har mindre anledning till eftertanke."

Så berättar det samtida källmaterialet i nära överensstämmelse med spelteorins eget analyspråk om de överväganden som

ledde till "Solidaritetsspels" uppkomst i svensk politik efter 1948 års val eller – annorlunda uttryckt – till den berömda "svenska modellen" födelse. Konsekvensanalysen medförde ett strategiskt handlande för bästa möjliga resultat.

MEN SÅ GÅR det inte alltid till. Om vi lämnar planhushållningsdebatten och går ytterligare femtio år tillbaka i tiden, kan vi se hur ett oskickligt strategiskt handlag då ledde till resultat som ingen av de ansvariga ville ha – utgången av den stora tullstriden på 1880-talet.

Industrialiseringen, ångbåtstrafiken och järnvägarna ledde i mitten av 1800-talet till ökad världshandel. Europas jordbruk utsattes för överlägsen konkurrens och det restes allt starkare krav på skyddstullar. Tidigare hade det varit klen beställt med det politiska intresset i vårt lilla land, men nu bildades "tullföreningar" och "frihandelsklubbar". "Sverige åt svenskarna!" ropade de förre. "Inga svälttullar!" svarade de senare.

Men på elitnivå rådde tystnad. Den stats-

► Ernst Wigforss och Tage Erlander i en radiodebatt inför valet 1948.

vetenskapliga forskningen har utförligt uppehållit sig vid det egendomliga förhållandet, att medan svenska folket nu plötsligt diskuterade politik som aldrig förr, hördes inte ett ord i riksdagen om tullarna. Leif Kihlberg har visat hur riksdagsmännen under hela förra hälften av 1880-talet diskuterade andra frågor än tullfrågan och hur denna "1885 ännu med svårighet hölls nere". Edvard Thermanius framhåller att riksdagsmännen "länge förblev opåverkade av opinionsyttringarna från den breda allmänheten". Torsten Petré har konstaterat att tullvännernas frammarsch så sent som 1884 "inte tilläts påverka valrörelsen". Olle Gellerman konkluderar att väljarna länge "inte fick ta ställning till frågan om spannmålstullar". Gunnar Wal-

Tvärtom skulle en riksdagsman självständigt bilda sig en uppfattning om vad som i varje fråga var bäst för landet, utan att låta sig påverkas av några särintressen, regionala petitioner eller yttringar från väljarna. En riksdagsman borde ha modet att svara väljarna som statsminister Erik Gustaf Boström: "Om I icke fån hvad I begären, så fån I hvad som är Eder bättre och nyttigare."

Men i längden kunde tystnadens strategi inte upprätthållas. Kuriösa omständigheter triggade utvecklingen. En var att kungen ingrep och förordade extraval, inte för att Oscar II var särskilt intresserad av tullfrågan utan för att han såg en chans att demonstrera den makt grundlagen gav honom, men som dittills inte kommit till

land. Sveriges första experiment med demokratiskt väljarinflytande slutade med en präktig skandal.

Riksdagsmännen såg vartåt det hela barkade och några försökte ta ett initiativ för att försvara sin konstitutionella självständighet gentemot den farliga utvecklingen. Man föreslog att man skulle tillsätta en utredning. Vad som behövdes var "kallt hufvud och lugn besinning". Men det var för sent. En protektionistisk greve utropade med lågande harm: "Detta förslag, ett förslag, som uppskjuter frågan, ett förslag som totalt stympar våra fordringar, det förslaget skulle vara afsedt att lugna upphetsningen i landet. Nej, mine herrrar, facklan tänd lär nog få lof att brinna, till dess den brunnit ut och det ena eller andra åsigten blifvit tillbakaträngd." Och förslaget föll.

Min tolkning är att under tullstriden var riksdagsmännen, precis som under planhushållningsdebatten, inlåsta i ett "Fångarnas dilemma" (se figur 2, identisk med vänstra delen av figur 1 ovan).

Om båda aktörerna teg – protektionister och frihandlare – skulle de uppnå det näst bästa alternativet i övre vänstra rutan och riksdagsmännens konstitutionella självständighet bevaras; båda skulle få nyttovärdet 3. Om båda talade och underkastade sig väljarnas dom, skulle självständigheten spelas bort; båda skulle få nyttovärdet 2 i nedre högra rutan. Men vad hände om den ene teg medan den andre talade? När tystnaden bröts, var det som om en fördämning brast. Inställningen i tullfrågan blev viktigare än den mera abstrakta frågan om riksdagsmännens konstitutionella ställning. Den som teg eller svävade på målet, skulle bestraffas av väljarna och ratas (och få nyttovärdet 1 i matrisen), under det att den som talade skulle vinna väljarnas förtroende och bli invald (och få nyttovärdet 4).

Spellet började i den övre vänstra rutan med nyttovärdet 3 för båda, men både förhoppningen att få 4 och fruktan att bara få 1 motiverade ett byte av strategi. Men om båda resonerade på detta sätt, hamnade de mot sin vilja i nedre högre rutan; båda parter hade en dominerande strategi,

► Allians för Sverige på väg till pressträff 2006.

lin fastslår att tullfrågan "intog en mycket undanskymd plats" i 1884 års valrörelse.

Vilken var orsaken till detta förhållande? "Att tiga" var riksdagsmännens strategi för att försvara sin konstitutionella självständighet. De ville inte underkasta sig väljarnas uppfattning, det kunde vara ett första steg mot demokrati. Om man lovade något bestämt i tullfrågan, blev ju väljarnas uppfattning utslagsgivande.

Tystnad är en av de strategier man kan använda sig av när man hotas av ett nederlag. Riksdagsmännen kunde åberopa riksdagsordningen för sin inställning. I sin första paragraf föreskrev riksdagsordningen att en riksdagsman inte fick låta sig bindas av andra föreskrifter än rikets grundlag. Det var en formulering som var riktad mot det så kallade imperativa mandatet, föreställningen att väljarnas uppfattning skulle styra riksdagsmännens handlande.

användning. Just precis i den fråga, där riksdagsmännen önskade tystnad, blev det tvärtom politisk mobilisering. Extravalet våren 1887 blev till en sorts folkomröstning om tullarna med ett i det närmaste fördubblat valdeltagande, som steg från 25 till 48 procent.

En annan faktor var det märkliga valresultatet. Tullvännerna ryckte fram successivt i val efter val, men nådde inte majoritet. Då upptäcktes, vid de ordinarie höstvalen 1887, att en av de 22 frihandlarna från Stockholm, Ångköksföreståndaren O. Larsson, resterade för obetalda kommunalskatter med 11 kronor och 58 öre. Detta diskvalificerade inte bara "Ångköks-Olle" själv utan alla listor, som, upptogs hans namn! De 22 frihandlarna byttes ut mot 22 protektionister, vilket var tillräckligt för att ändra majoritetsförhållandena, så att tullsystemet kunde införas i vårt

Figur 2.

Tullstriden som ett "Fångarnas dilemma".

		Protektionister	
		Tiga	Tala
Frihandlare	Tiga	3,3	1,4
	Tala	4,1	2,2

som obevekligt förde dem till den stabila lösningen. Riksdagsmännen misslyckades med sin strategi. Tullstridens hetsporrar gav sig inte tid till den "lugna besinning", som skulle ha gjort det möjligt för "Fångarnas dilemma" att förvandlas till ett "Solidaritetsspel". Vi sena tiders barn välkomnar naturligtvis segern för folkviljan, men dåtidens riksdagsmän beklagade detta oavsiktliga och olyckliga genombrott för demokratin och, som det skulle visa sig, för ett bestående partiherravälde.

SÅ ERBJUDER VÅR moderna politiska historia exempel både på lyckat och misslyckat strategiskt handlande. Det är svårt att tala om någon trend. Politikerna har varken blivit skickligare eller oskickligare med åren. Jag tar ännu ett exempel, nu från vår samtid, samt slutar med några reflektioner om läget inför årets kommande riksdagsval.

Bildandet av den borgerliga alliansen visar vilken skicklig politiker Fredrik Reinfeldt var. Arbetslinjen i stället för bidragslinjen var ursprungligen just socialdemokratisk 30-talspolitik, men under årens lopp hade något hänt med denna politik. Enligt vad många borgerligt sinnade ville göra gällande när det nya millenniet bröt in, hade statens åtaganden blivit så omfattande att den enskilde blivit aldeles osjälvständig i förhållande till det allmänna. Initiativförmåga och ansvarskänsla hade underminerats. Viljan att arbeta och göra rätt för sig hade urholkats. Det skedde en explosionsartad ökning av antalet sjukskrivna och förtidspensionärer. Svenskarna hade blivit "världens sjukaste folk", som föredrog att leva på bidrag i stället för att arbeta. Det var inte trovärdigt att så många verkligen var sjuka, hävdade de borgerliga partiledarna. Arbetsmoralen måste återupprättas.

Borgerliga valsegrar hade inte saknats genom åren. Men det var som förgjort: när ett borgerligt parti gick fram, skedde det nästan alltid på bekostnad av något annat. Man talade om "den borgerliga kannibalismen". Att övervinna den och bilda allians mellan de borgerliga partierna och sedan

erövra regeringsmakten från socialdemokraterna, det var vad Fredrik Reinfeldt förelade sig som sin allra viktigaste arbetsuppgift, när han valdes till moderatledare år 2003. Målmedvetet och osentimentalt gick han in för att offra alla frågor, som kunde ligga i vägen för bildandet av Alliansen. "Till sist blev det lite galghumor över våra presentationer", skriver Reinfeldt i sina memoarer: "Vad ska ni ta bort som är heligt den här gången?"

Hur reagerade de andra borgerliga partiledarna på förnyelsen av moderaterna – folkpartiets Lars Leijonborg, centerns Maud Olofsson och kristdemokraternas Göran Hägglund? Med förundran, kan man säga, men snart med stigande intresse och sympati. Mest tveksam var Leijonborg, som med en stor valseger i ryggen undrade om man inte borde försöka bilda ett stort socialliberalt parti i stället för att gå i koalition med moderaterna. Men så småningom vecknade även han och utbrast vid en uppmärksammas pressträff hos Maud Olofsson i Högbrofors, att han var beredd att offra alla sina hjärtefrågor för att allianssamarbetet skulle fungera.

Den borgerliga kannibalismen i de nedre högre rutorna i figur 3 var alltså det Reinfeldt ville övervinna. Hans förstapreferens var en borgerlig kompromisspolitik, som skulle göra alliansen möjlig (nyttovärdet 4 i övre vänstra rutan). Övriga partiledare tog intryck av Reinfeldts initiativ, snabbast Olofsson och Hägglund, långsammare Leijonborg. Den borgerliga kannibalismen i nedre högra rutan var också för dem det sämsta alternativet.

När Reinfeldt skapade Nya Moderaterna, bytte första- och andrapreferenserna plats i deras strategiska kalkyler, kan man säga, och vi får ändra siffrorna i övre vänstra rutan till den optimala kombinationen 4,4. Det lyckade alliansbildandet är ännu en bekräftelse på värdet av besinning och långsiktigt strategiskt tänkande.

INFÖR ÅRETS RIKSDAGSVAL är situationen annorlunda. Tvåblockspolitiken har ersatts av en treblockspolitik, varvid inget block förväntas få egen majoritet sam-

tidigt som de båda traditionella blocken eftertryckligt avvisat varje samarbete med det tredje, Sverigedemokraterna. För en spelteoretiker är detta onekligen en lockande problematik, men då vi faktiskt inte vet hur partierna kommer att ställa sig och varje analys därför blir väl spekulativ, avvisar jag frestelsen att börja rita matriser. I stället nöjer jag mig med att analysera förutsättningarna för strategiskt handlande inför 2018 års val rent verbalt och funderar litet över vad det egentligen är för sorts motsättningar som skiljer de tre blocken åt.

Mellan den borgerliga alliansen och de rödgröna går den huvudsakliga skiljelinjen efter den traditionella höger-vänsterskala som återfinns i flertalet länder: de förra försvarar marknadsekonomi och arbetslinjen, de senare välfärdspolitiken och statsintervention. Men statsvetarna har också börjat tala om en annan skala, där Sverigedemokraterna passar in: GAL-TAN ("green, alternative, libertarian, emot "traditional, authoritarian, national"). För enkelhets skull kan vi, med en blinkning till idéhistorien, tala om föreställningen om ett öppet eller slutet samhälle.

Det våra politiker borde göra klart för sig (och för oss) är om inte motsättningarna enligt denna nya skala blivit viktigare än den gamla höger-vänsterskalan (där man numera verkar vara överens i många frågor). Försvaret av det öppna samhället är viktigare än pläderingen för ett eller annat förslag om näringspolitiken. Med andra ord skulle en koalition mellan socialdemokraterna och alliansen vara att föredra framför en koalition med Sverigedemokraterna.

Parlamentarismen har inte utvecklats som dess förespråkare väntade sig för hundra år sedan. Vi har inte fått majoritetsregeringar som ställs mot en opponerande minoritet, vilken hoppas komma i majoritet efter följande val. I stället lever vi med en minoritetsparlamentarism, som vi inte riktigt kan hantera. Följden har blivit konstitutionella missfoster av olika slag: mindretalsregeringar, utsträckta händer, tvärvändningar, decemberöverenskommelser. Nu mer än någonsin är det därför angeläget med en långsiktig, genomtänkt strategi för hur landet ska styras – det vill säga med en plan för vilka partier som ska samarbeta med varandra.

Figur 3.

Till slut var alla partiledarna beredda att offra sina hjärtefrågor för att Alliansen skulle fungera.

		L-O-H		L-O-H			
		Kompromissa	Framhärda	Kompromissa	Framhärda		
R	Kompromissa	4,3	2,4	R	Kompromissa	4,4	2,3
	Framhärda	3,2	1,1		Framhärda	3,2	1,1

► Leif Lewin är Skytteansk professor emeritus i värtalighet och statskunskap vid Uppsala universitet. Hans arbete *Ideologi och strategi – Svensk politik under 130 år* har just utkommit i en sjätte, omarbetad upplaga på Carlssons Förlag.